

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-66-08>
УДК 903.5'1(477.54)"638.3"

Михайло Любичев

доктор історичних наук, професор
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна
Email: gsae@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1010-1425>

Ердмуте Шультце

докторка філософії, почесний співробітник
Німецький археологічний інститут, Євразійське відділення
Ім Доль, 2–6, Берлін, 14195, Німеччина
Email: erdmute.schultze@gmx.net
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9145-1511>

ГРУПОВЕ ПОХОВАННЯ НА МОГИЛЬНИКУ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙТЕНКИ

Могильник належить до археологічного комплексу пізньоримського часу — початку доби Великого переселення народів, що розміщений у східній частині ареалу культури Черняхів/Синтана-де-Муреш. На ньому відкрито 273 поховання (128 інгумацій, 143 кремації, 2 кенотафи), що належать до ступенів С3 – D1

Як цитувати: Любичев, М., Шультце, Е. Групове поховання на могильнику черняхівської культури Війтенки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 66, 2024, с. 167-193. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-66-08>

How to cite: Lyubichev, M., Schultze, E. A Group Burial in the Chernyakhiv Culture Cemetery of Viytenky. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*, no. 66, 2024, pp. 167-193. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-66-08> (In Ukrainian)

© Любичев М., Шультце Е., 2024

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

за системою Я. Тейрала або до фаз В – Е горизонту «класичної» черняхівської культури в області дніпро-донецького лісостепу за М. В. Любичевим. Поховання 183 пов'язано з проблемою групових поховань у культурі Черняхів/Синтана-де-Муреш. Кількість та розміщення стовпових ям у похованні має аналогію з похованням 224 могильника Данчени, що дозволяє стверджувати про подібність дерев'яних камер, які там були. У похованні виявлено два скелети, антропологічно визначені як чоловік 18–20 років та жінка 30–35 років. Інвентар поховання включає керамічні посудини, металеві частини одягу та речі домашнього начиння. Керамічні посудини утворюють так званий «повний питний сервіз», у якому особливе місце посідає глек-«графин». Його особливість полягає в наявності зооморфного орнаменту. На поясі заглибленими пролоценими лініями зображено п'ять тварин, що рухаються одна за одною. Цей орнамент на глеку-«графині» належить до типу комбінованих. Фігурні зображення тварин є дуже рідкісними не тільки на посудинах черняхівської культури, але й на посудинах з ареалів культур римського часу в Центральній Європі — території *Germania Magna*. Найбільш близьким до зображення на глеку-«графині» з поховання 183 за сюжетом, композицією, технікою виконання є зооморфне зображення на триручній вазі з поховання-кремації I-го могильника Каборга IV. Для захоронення декількох померлих, очевидно, представників однієї родини, одного роду, було побудовано дерев'яну камеру. Камера має простір для більш ніж двох небіжчиків, але там не був третій небіжчик, тож вільний простір можна розглядати як вхід до дерев'яної камери. Два небіжчики були поховані одночасно. Групові поховання не виглядають масовим явищем, але вони є на черняхівських могильниках. Про доволі високий соціальний статус похованих свідчить наявність: 1) великої поховальної камери; 2) керамічного «питного сервізу» з глеком-«графиноном», що має унікальний зооморфний орнамент; 3) унікальної фібули (можливо, їх було дві); 4) залишків жертвовної їжі.

Ключові слова: пізньоримський час, черняхівська культура, могильник Війтенки, групове поховання, дерев'яна камера.

Поховання 183 на могильнику черняхівської культури поблизу села Війтенки¹ було відкрито 2013 р. (Lyubichev et al. 2014, 53–56, рис. 243–

¹ Могильник належить до археологічного комплексу пізньоримського часу — початку доби Великої переселення народів, що розташований у східній частині ареалу культури Черняхів/Синтана-де-Муреш (рис. 1:4) поблизу с. Війтенки (Богодучівський район, Харківська область), на двох схилах вологої балки. Поселення вміщує ділянки та комплекси ступенів С1b – С2 та С3 – D1. За час його дослідження Германо-Слов'янською археологічною експедицією Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в кооперації з Євразійським відділом Німецького археологічного інституту протягом 2005–2021 рр. відкрито 273 поховання (128 інгумацій, 143 кремації, 2 кенотафи), що належать до ступенів С3 – D1 за системою Я. Тейрала (Tejral 1992, 234–246) або до фаз В – Е горизонту «класичної» черняхівської культури в області дніпро-донецького лісостепу (Lyubichev 2019, часть 2, 32–36).

259). Відтоді деякі його матеріали використано під час розгляду питань групових поховань (Lyubichev, Schultze 2022, 257, 262, 264, 274, рис. 4–8), «особливих» поховань (Lyubichev 2022, 471–473, рис. 9, 10), вивчення певних груп фібул (Lyubichev, Schultze 2023, 326, 343, рис. 3–5), посудин із зооморфним орнаментом (Hegewisch 2018, 151, 163, Abb. 5:9; б) як в ареалі черняхівської культури, так і в Барбарікумі римського часу. Навіть більшу частину елементів цього комплексу було коротко описано та проілюстровано (Lyubichev, Schultze 2022, 257, 262, 264, 274, рис. 4–8), але ж саме повну публікацію поховання не було здійснено, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Розміщення поховання на могильнику та заповнення поховальної ями

Поховання 183 розміщено, імовірно (за станом дослідження на 2021 р.), в середній частині масиву поховань могильника, який витягнуто за лінією Північ–Захід–Південь–Схід (рис. 1:1).

Пляму поховальної ями прямокутної форми із заокругленими кутами зафіксовано на глибині 0,8 м від сучасної поверхні. В її північно-східній частині більш темним кольором виділялась пляма ходу проникнення. У заповненні ями були фрагменти посудин, зокрема — вінець (рис. 2:2, 3, 7), придонних частин (рис. 2:5, 8–11) кружальних посудин, стінка світлоглиняної амфори (рис. 2:6), частина сердолікової намистини з поверхнею сірого кольору (рис. 11:2), фрагменти оплавленого скляного виробу та скляної посудини, виплеск бронзи, частини кісток тварин, вугілля, фрагменти деревини². Усі фрагменти кераміки мають сліди вторинного обпалу, а частина намистини — сліди перебування у вогні, що пов'язано з потраплянням у заповнення частини культового шару могильника із залишками кремацій. Вугілля

² Знахідки із заповнення: 1. Намистина (рис. 11:2) — сердолік, фрагмент, сліди впливу вогню, призматична зі зрізаними кутами, колір світло-сірий, непрозора, канал — усічено-конічний, параметри (см): Е (товщина) — 0,6; L (довжина) — 1,5; Н (висота) збер. — 0,7; Dk (діаметр каналу) — 0,2–0,35. Тип Гопкало С1 (Gorkalo 2008, 74–75); 2. Скляна посудина — фрагмент, оплавлений, колір — безбарвний із зеленим відтінком, прозорий, параметри (см): товщина — 0,3; 3. Скляний виріб — фрагмент, оплавлений, колір — безбарвний із зеленим відтінком, прозорий.

та фрагменти деревини пов'язані зі слідами дерев'яної конструкції в самій ямі (частини плах).

Поховальна споруда

Зараз вона являє собою яму прямокутної форми із заокругленими кутами, орієнтовану короткою віссю за лінією Північ–Південь з відхиленням 230°. Стінки — прямовисні, дно — рівне, з невеликим уступом між скелетами 1 та 2, понижується у східній частині. Уздовж протилежних північної та південної стінок ями — 6 стовпових ям: три — уздовж північної (№ 2, 3, 4) та три — уздовж південної (№ 1, 5, 6). Чітко виділяються ями № 1–3. Ями № 1 та 2 розташовані відповідно в південно-західному та північно-західному кутах поховальної ями, яма № 3 — на Схід від стовпової ями № 2. Гірше виділяються ями № 4–6. У заповненні ями — каміння трикутної форми (рівень 1,28 м). Відстань від стовпових ям до стінки становить 5–15 см, що дозволяє стверджувати про можливість закріплення дерев'яної поховальної камери³.

Сліди дерев'яних конструкцій в ямах поховань могильника Війтенки у вигляді залишків перекриття (плах) зафіксовані в похованнях 32, 70, 86/1, 107, 115, 121, 125, 231, 234, 235. Гіпотетично можна стверджувати про наявність дерев'яних перекриттів у кожному похованні-інгумації, що здійснено в материковій ямі. Однак у вказаних похованнях були відсутні стовпові ями, вони є лише в похованні 13 (Liubyshev 2022, 468–469, рис. 2). У цьому порушеному в давнину жіночому похованні-інгумації чотири стовпові ямки розміщувались у кутах прямокутної за планом поховальної ями (рис. 5:1, 2). Така кількість та розміщення ям свідчить про відмінність дерев'яної конструкції, що містилася там, від тієї, що була у похованні 183. Кількість та розміщення стовпових ям у похованні 183 Війтенків знаходить аналогію у похованні 224

³ Параметри споруди (м): довжина — 3,10 м; ширина у: західній частині — 2,10 м, центральній частині — 2,13 м, східній частині — 2,16 м; розміри стовпових ям: № 1 — 0,40 x 0,38, № 2 — 0,38 x 0,34, № 3 — 0,30 x 0,40; глибина в: західній частині — 1,03–1,09/1,27–1,29, центральній частині — 1,05–1,18/1,25–1,40, східній частині — 1,04–1,13/1,30–1,39 м; глибина стовпових ям: № 1–1, 27 — 1, 39, № 2 — 1, 27–1, 40, № 3 — 1, 31–1, 44.

могильника Данчени (Dančeny) (рис. 5:3) (Rafalovich 1986, 76–77, табл. IX: 1), що дозволяє стверджувати про подібність наявних там дерев'яних конструкцій (камер). Розміри ями поховання 183 — 3, 10 x 2, 10/2, 13 м, поховання 224 Данчен — 2, 95 x 2, 40 x 2, 60 м (Rafalovich 1986, 76–77), тобто розміщені там дерев'яні камери були близькими за розмірами і, ймовірно, подібні до тих, що реконструйовані в «князівських» похованнях пізньоримського часу Центральної Європи, наприклад, у Гомерні (Gommern) (Ludowici 2020, Abb. 5) (рис. 6). Риси подібності в деталях (чотири стовпові ями в кутах) демонструють ями поховань 13 Війтенків (Lyubichev 2022, рис. 2) та 169 Данчен (Rafalovich 1986, 63–64, табл. VII:7) (рис. 5:4).

Скелети похованих

У похованні відкрито два скелети (рис. 3:1; 4:1). У західній частині ями — скелет 1, на відстані 0,5–0,6 м на Схід — скелет 2. *Скелет 1*, що належав чоловіку 18–20 років⁴, залягав на спині, орієнтований за лінією Північ–Південь. Череп роздавлений ґрунтом, очницями повернутий на Захід. Верхні кінцівки зігнуті в ліктях і схрещені на грудній клітці: права поверх лівої, долонями донизу. Нижні кінцівки зігнуті в колінних суглобах і повернуті на Схід⁵.

Скелет 2, що належав жінці 30–35 років, зберігся частково — тільки західна частина. Положення — на спині, права верхня кінцівка витягнута вздовж тулуба та ледь зігнута в лікті, нижні кінцівки зігнуті в колінних суглобах та повернуті на Схід. Орієнтований за лінією Північ–Південь. Череп — на боку, повернутий очницями на Схід. Таз роздавлений ґрунтом⁶.

Таке положення скелетів уважають наслідком «археологізації» тіл похованих, що проявилася в цьому похованні у зміні положення ніг.

⁴ Антропологічні визначення виконали старші наукові співробітники Відділу біоархеології Інституту археології НАН України докт. іст. наук Т. О. Рудич та канд. іст. наук О. Д. Козак.

⁵ Параметри (м): довжина — 1,50; череп: висота — 0,25, ширина — 0,20; довжина верхніх кінцівок: права — 0,65, ліва — 0,62; довжина нижніх кінцівок: права — 0,98, ліва — 0,90; довжина хребта — 0,63, ширина пліч — 0,36, ширина таза — 0,28. Глибина залягання: череп — 1,25–1,33; верхні кінцівки: права — 1,23–1,27, ліва — 1,21–1,28; нижні кінцівки: права — 1,18–1,26, ліва — 1,23–1,28; хребет — 1,25–1,28, плечі — 1,21–1,26, таз — 1,25–1,28.

⁶ Параметри (м): довжина — 1,34; череп: висота — 0,23, ширина — 0,12; довжина верхніх кінцівок: права — 0,69; довжина нижніх кінцівок: права — 0,79, ліва — 0,40. Глибина залягання: череп — 1,34–1,39; верхні кінцівки: права — 1,39; нижні кінцівки: права — 1,33–1,39, ліва — 1,33–1,36; плечі — 1,37, таз — 1,38–1,41.

Завалювання нижніх кінцівок (у цьому випадку — на лівий бік) типове для тіл, що покладені на спину. Практично повністю завалено ноги в скелета 1. Вільному руху ніг сприяла наявність вільного простору в дерев'яній поховальній камері (Rusnak 2020, 85). У класифікації поховань зі скорченим положенням скелета на черняхівських могильниках, що належить В. В. Руснаку, скелет 1 віднесено до підтипу С, типу 1 групи I (розміщено на спині, верхні кінцівки зігнуті в ліктьовому суглобі, перехрещені й кистями покладені на груди, з вигином у тазостегновому суглобі 85° та більше, у колінному — від 23° та більше), скелет 2 — до підтипу А (з верхніми кінцівками вздовж тулуба) (Rusnak 2020, 87, 92).

Поховальний інвентар та його розміщення

Поховальний інвентар складається з керамічних посудин, металевих деталей одягу, предметів начиння⁷ (рис. 3).

У ділянці лівого плеча грудної клітки чоловічого скелета (*скелет 1*) розміщувалася бронзова фібула, звернена приймачем до Півдня (рис. 11:5). На Захід від його колін залягав фрагмент миски закритого типу (рис. 7:10) із сьома камінцями. На Схід від колін в один ряд з Півночі на Південь, майже за лінією незначної приступки на дні ями, розташовувалися посудини: миска відкритого типу (рис. 7:6), горщик (рис. 7:4), округлобока ваза (рис. 7:3), ребриста ваза (рис. 7:2), миска закритого типу (рис. 7:1), глек-графин (рис. 8). Округлобоку вазу було роздавлено, і її фрагмент розташовано біля південної стінки ями на Південь—Схід від скелета 2. Ребриста ваза та миска закритого типу були перекинуті, їхні днища розташовувалися під кутом 75–80° (рис. 8). Отже, ці посудини не перевернуті спеціально (з розташуванням дна за вертикальною віссю) перед похованням⁸.

На Захід від колін жіночого скелета (скелет 2) розташована миска відкритого типу (рис. 7:5), на Схід від колін — дві миски відкритого типу

⁷ Рівні залягання: 1) Бронзова фібула — 1, 22; 2) Ключоподібна шпилька — 1,33; 3) Глиняне прясло — 1,34/1, 37; 4) Роговий гребінь — 1,38/1,39; 5) Глиняне грузило — 1,33/1,40; 6) Каміння — 1,28; 7) Каміння пісковіку — 1,22; 8) Глек-«графин» (посудина 1) — 1,09/1,17; 9) Миска закритого типу (посудина 2) — 1,12/1,20; 10) Ваза (посудина 3) — 1,14/1,33; 11) Ваза (посудина 4) — 1,18/1,34; 12) Горщик (посудина 5) — 1,20/1,33; 13) Миска відкритого типу (посудина 6) — 1,26/1,39; 14) Миска відкритого типу (посудина 7) — 1,23/1,30; 15) Горщик (посудина 8) — 1,27/1,35; 16) Миска відкритого типу (посудина 9) — 1,31/1,39; 17) Миска відкритого типу (посудина 10) — 1,35/1,43; 18) Миска закритого типу (посудина 11) — 1,18/1,23; 19) Дворучний глек (посудина 12) — 1,12/1,37.

⁸ Спеціально перевернуті посудини (три миски) з положенням їх дниць строго за вертикальною віссю були в похованні-інгумації 23 (Lyubichev 2022, 469, рис. 3).

(рис. 7:8, 9). Біля південної стінки ями, на Південь–Схід від скелета 2 розміщувалися дворучний глек (рис. 7:11), фрагмент вази (рис. 7:3), горщик (рис. 7:7). Глиняне прясло⁹ (рис. 11:3) було біля горщика (рис. 7:7), а бронзова клюкоподібна шпилька¹⁰ (рис. 11:1) — у місці відкритого типу¹¹ (рис. 7:8). На дні стовпової ями № 1 було каміння пісковика. У похованні зафіксовано

⁹ Глиняне прясло (рис. 11:3) — ціле, біконічне зі згладеним ребром, заглажена поверхня світло-коричневого та сірого кольорів, основи — увігнуті, параметри (см): висота — 1,5, діаметр по ребру — 4,0, діаметр основи — 3,1, діаметр отвору — 0,8.

¹⁰ Клюкоподібна шпилька (рис. 11:1) — ціла, матеріал — бронза, стрижень — гладкий, параметри (см): довжина — 2,5, діаметр — 0,15.

¹¹ Опис та параметри посудин: **1.** Глек-«графин» (посудина 1) (рис. 8) — археологічно цілий, лошена поверхня чорного кольору, кулястий тулуб з найбільшим розширенням на середині висоти, вінце — відігнуте, дно — кільцеве, горло — звукується до верху, орнамент — зооморфний, параметри (см): Н (висота) — 24,0; D 1 (діаметр вінця) — 4,2; D 2 (діаметр найбільшого розширення тулуба) — 17,9; D 3 (діаметр дна) — 9,0, діаметр горла — 3,5 (на середині висоти); **2.** Миска закритого типу (посудина 2) (рис. 7:1) — археологічно ціла, лошена поверхня чорного кольору, ребристий тулуб, ребро на середині висоти, вінце — слабо відігнуте, днище — кільцеве, орнамент — валик на плечі, канал по ребру, параметри (см): Н — 6,5; D 1 — 10,5; D 2 — 11,1; D 3 — 4,7; **3.** Ваза (посудина 3) (рис. 7:2) — ціла, заглажена поверхня темно-сірого кольору з окремими темними плямами, ребристий тулуб, ребро вище за середину висоти, вінце — відігнуте, днище — плитчасте, орнамент — майданчик на плечі, параметри (см): Н — 13,5; D 1 — 19,6; D 2 — 19,8; D 3 — 7,4; **4.** Ваза (посудина 4) (рис. 7:3) — археологічно ціла, лошена поверхня чорного кольору, округлобокий тулуб з найбільшим розширенням вище середини висоти, вінце — відігнуте, потовшене з широким краєм, дно — плитчасте, орнамент — два валики нижче вінця, на полі між якими пролощений зигзаг і косі лінії); Н — 22, 0; D 1 — 32,0; D 2 — 33,8; D 3 — 14,0; **5.** Горщик (посудина 5) (рис. 7:4) — археологічно цілий, шорстка поверхня сірого й темно-сірого кольорів, округлобокий тулуб з найбільшим розширенням на середині висоти, вінце — відігнуте, дно — плитчасте, орнамент — врізані лінії на плечі, параметри (см): Н — 12,0; D 1 — 8,0; D 2 — 11,6; D 3 — 5,6; **6.** Миска відкритого типу (посудина 6) (рис. 7:5) — археологічно ціла, лошена поверхня сірого кольору, ребристий тулуб, конічний профіль, вінце — злегка загнуте всередину, дно — плитчасте, параметри (см): Н — 8, 6; D 1 — 17,7; D 2 — 18,1; D 3 — 8,0. Виготовлена обрізанням верхньої частини посудини (гльечка, вази); **7.** Миска відкритого типу (посудина 7) (рис. 7: 6) — археологічно ціла, лошена поверхня чорного кольору, ребристий тулуб, ребро вище середини висоти, вінце — відігнуте, дно — плитчасте, параметри (см): Н — 7,5; D 1 — 20,3; D 2 — 19,0; D 3 — 8,1; **8.** Горщик (посудина 8) (рис. 7:7) — археологічно цілий, шорстка поверхня сірого і темно-сірого кольорів, округлобокий тулуб з найбільшим розширенням вище середини висоти, вінце — відігнуте, дно — плитчасте, параметри (см): Н — 15,0; D 1 — 12,6; D 2 — 16,2; D 3 — 8,5; **9.** Миска відкритого типу (посудина 9) (рис. 7:8) — археологічно ціла, лошена поверхня сірого кольору, ребристий тулуб, зглажене ребро у верхній частині висоти, вінце — відігнуте, днище — плитчасте, параметри (см): Н — 9,0; D 1 — 25,6; D 2 — 24,0; D 3 — 6,5; **10.** Миска відкритого типу (посудина 10) (рис. 7:9) — ціла, лошена поверхня сірого і світло-сірого кольорів, ребристий тулуб, ребро у верхній частині висоти, вінце — відігнуте, днище — кільцеве, параметри (см): Н — 6,0; D 1 — 20, 5; D 2 — 19,3; D 3 — 8,8; **11.** Миска закритого типу (посудина 11) (рис. 7:10) — фрагменти, реконструюється профіль без дна, лошена поверхня сірого кольору, ребристий тулуб, ребро вище за середину висоти, вінце — слабо відігнуте, орнамент — валик на плечі, параметри (см): Н збереж. — 10,0; D 1 — 18,0; D 2 — 18,7; **12.** Дворучний глек (посудина 12) (рис. 7:11) — цілий, шорстка поверхня сірого кольору, округлобокий тулуб з найбільшим розширенням вище середини висоти, вінце — слабо відігнуте, дно — плитчасте, дві ручки, їх перетин — прямокутник із округленими кутами з однією прогнутою стороною, профіль — дугоподібний, місце кріплення: нижче вінця — плече, горло — злегка розширюється до вінця, орнамент — валик на горлі, валик на основі горла, врізані лінії на плечі, параметри (см): Н — 24,5; D 1 — 9,5; D 2 — 18,9; D 3 — 9,3, діаметр горла — 8,3 (на середині висоти).

залишки тваринної жертвовної їжі — кістки (частини хребців, криж, ребра, частини двох кінцівок) дрібної рогатої худоби (вівця/коза, вік 1,5–2 роки) (Gogunskaya et al. 2020, 390, рис. 14:2).

Керамічний посуд становить «повний питний сервіз»¹². Слід узяти до уваги і фрагмент скляної посудини в заповненні ходу проникнення в поховання зі східного боку: він може бути як фрагментом скляної посудини, що витягнута під час порушення поховання, так і фрагментом скляної посудини з культового шару могильника.

Серед керамічного сервізу виділяється *глек-«графин»*. Сам тип посудини неможливо віднести до найбільш поширених: у вивченій частині могильника глеку-«графини» походять тільки з дев'яти поховань (№ 13, 26, 96, 97, 107, 121, 204, 211, 215). Цей екземпляр особливий завдяки наявності на ньому зооморфного орнаменту. На плечі посудини розміщено пояс, обмежений з боку горла валиком, з боку тулуба — каналом. На поясі заглибленими пролощеними лініями виконані зображення п'яти тварин, що рушають одна за одною (рис. 9:1, 2, 3, 5). За рядом морфологічних ознак (довгий витягнутий корпус, велика голова, довга шия з малими вухами, більш-менш довгий хвіст) М. Хегевіш уважає, що це коні, і звертає увагу на характер їх руху (спрямованість вперед), поворот голови, зігнутість кінцівок (Hegewisch 2018, 149). Зображення коней, що рухаються один за одним, він називає динамічним, це передбачає стадо, яке галопує (Hegewisch 2018, 163).

Композиція побудована на основі поворотної симетрії 5-го порядку, елементи якої отримані поворотом на 72°, з ознаками дисиметрії — часткового порушення симетрії, що фіксується збільшенням інтервалу між тваринами IV та V, а також II і III. Порушення інтервалу підкреслюється і зміною положення хвоста у тварин III (витягнутий назад) та V (задраний вгору). Імовірно, ці «коні» пасуться: їхні голови опущені до землі (рис. 9:1).

Для кружальних посудин культури Черняхів/Синтана-де-Муреш орнаментация є досить масовим явищем: за допомогою пластичних,

¹² Так званий керамічний «питний сервіз» може бути «неповний», що включає горщики, миски закритого та відкритого типів, вази, триручну вазу, глеку, і «повний», де, окрім названих форм посудин, є келих/келихи (керамічний, скляний) (Schultze, Lyubichev 2018, 122).

лощених, карбовано-штампованих орнаментів та прикрашенням додатковою профіліровкою виконані різні лінії, геометричні фігури, валики, грані та майданчики (Symonovich 1964, 273–323). Рідше натрапляємо на складні композиції, що являють собою орнаменти, виконані в різній техніці (Symonovich 1964, 323–328). І зовсім рідкісними є реалістичні, хоч і схематизовані зображення тварин, птахів та цілих сцен (Symonovich 1983, 132). Орнамент на глеку-«графіні» належить до комбінованих орнаментів. Фігурні зображення тварин є великою рідкістю не тільки на черняхівських посудинах, але й на посудинах з ареалів культур римського часу Центральної Європи — території *Germania Magna*, що походять переважно з поховальних комплексів (Hegewisch 2018, 146).

Найбільш близьким до зображення на глеку-«графіні» з поховання 183 за сюжетом, композицією, технікою виконання є зооморфне зображення, що включено в систему різних орнаментів на триручній вазі з поховання-кремації 1 могильника Каборга IV (Mahomedov 1979, рис. 3, табл. III: 6; Hegewisch 2018, 163) (рис. 10:3, 4). Ручки вази поділяють орнаментальний пояс на три сектори. Орнаментальний пояс вази складається з двох ярусів, заповнених необразотворним геометричним орнаментом із включенням зооморфних зображень чотирьох тварин в одному із секторів нижнього ярусу та п'ятої тварини — біля основи ручки (рис. 10:1, 2). На спині крайньої (ліворуч) тварини є щетина, що дає їй схожість з кабаном (рис. 10:1, 2, 4). Інші чотири істоти мають повернутий праворуч контур корпусу з вухами, що стоять, та довгими хвостами (Hegewisch 2018, 163). Можливо, що це собаки та контекст зображення — сцена полювання.

До орнаменту триручної вази з Каборги IV близька за орнаментом ще інша посудина з поховання 183 — округлобока ваза (рис. 7:3). Вона прикрашена орнаментальним поясом, обмеженим двома валиками та заповненим необразотворчим геометричним орнаментом у вигляді зигзагоподібної лінії. Його змінює бордюр, що складається з різнонахилених косих рисок. Елементом орнаменту є група, яка вміщує від 6 до 9 паралельних ліній. Орнаментальний ряд отримано за допомогою паралельного переносу та осьової симетрії.

За цим принципом влаштований верхній ярус орнаменту на вазі з Каборги IV — орнаментальний пояс розчленований на трикутники зигзагоподібною лінією; їхнє поле заповнене фактурою з косих рисок, укладених «паркетом». Цей мотив змінює зигзагоподібний орнаментальний пояс, із включеними до нього трикутниками та ромбами, частина з яких також заповнена фактурами з різноспрямованих косих ліній. Цей фрагмент орнаменту має відмінні, чітко акцентовані елементи та може трактуватися як стилізоване зображення змія (рис. 10:2)¹³.

Бронзова двочленна фібула (рис. 11:5) — ціла, лита, вигин спинки — дугоподібний, перетин спинки — трикутник, форма спинки — пряма, виділена з боку голівки та ніжки уступами, ніжка — ледь звужується, перетин ніжки — п'ятикутник, на кінці ніжки — п'ятикутний щиток з гранню (продовженням грані на ніжці) на середині, затік по периметру після вилучення з ливарної форми не прибраний; приймач — типу «коробка» (колбоподібний), займає майже всю ніжку, крім половини щитка, на голівці — щиток у формі «секіри», кріплення пружини до корпусу — корпус розклепаний у пластинку, пружина — основна, два обороти з кожного боку на конічних трубках з «кнопкою» у вигляді усіченого конуса та півсфери на кінці, тягива — одинарна, нижня, параметри (см): довжина — 6,3; ширина спинки — 0,55; довжина пружини — 4,2; ширина ніжки — 0,4.

За наявністю масивних спинки та ніжки з приймачем-«коробкою» (mit kastenförmig geschlossenem Nadelhalter) на всю її довжину фібула відноситься до групи *Bügelknopffibel* (Schuldt 1953; Meyer 1960; Schulze-Dörlamm 1986, 696–697, 718–720; Voß 1998; Cieśliński, Rau 2019). Ексклюзивності цьому виробу надає наявність на голівці на місці «кнопки» щитка у вигляді секіри, а на кінці ніжки — щитка у вигляді п'ятикутника (рис. 11:5). Розміщення на голівці фібули пластини замість «кнопки» можна вважати запозиченням щитка-пластинки на голівці деяких фібул з суцільним приймачем (mit festem Nadelhalter). Наприклад, на фібулі цього типу з поховання 21 – 1961 Косанівського

¹³ Щиро дякуємо канд. архітектури, доценту О. І. Геллі за консультацію щодо опису і трактування орнаментів цих посудин з Війтенків та Каборги.

могильника щиток на голівці має форму сектора (Petrauskas 2003, Abb. 43b:1; Lyubichev, Schultze 2023, 335–336).

У культовому шарі могильника на рівні 0,3 м в 14 м на Південь–Схід від поховання 183 було знайдено подібну фібулу (рис. 11:6)¹⁴. Вона відрізняється від фібули з поховання наявністю викарбуваних насічок за краєм «леза» «секіри» на голівці, подібних насічок на чотирьох сторонах п'ятикутного щитка на краю ніжки. Циліндричні трубки мають грані (рис. 11:6).

Ми не змогли знайти аналогію цим фібулам на пам'ятках центрально- та східноєвропейського Барбарікума. Щиток у вигляді п'ятикутника на ніжці наявний на фібулі з Бліндова (Blindow) (Voß 1998, Abb. 3), хоча за іншими елементами, окрім трикутної за розрізом спинки, вона відрізняється від виробів з Війтенків (рис. 11:7).

Поховання 183 як групове поховання

За наявністю у похованні двох скелетів поховання 183 можливо віднести до групового. У зв'язку з цим виникає питання про визначення «групове поховання» та критерії віднесення поховання 183 саме до групового після ознайомлення з його планом та профілем дна ями (рис. 3).

Традиційне визначення «поховання» стосується поміщення в могилу саме одного небіжчика. Поява поховань з двома або кількома небіжчиками може бути спричинена: 1) одночасною смертю індивідів; 2) виконанням померлим (померлими) ролі поховального предмета інвентарю для одного члена групи (Caselitz 1981, 174).

¹⁴ Бронзова двочастна фібула — ціла, лита, вигин спинки — дугоподібний, розріз спинки — трикутник, форма спинки — пряма, відділена від голівки та ніжки уступами, ніжка ледь звужується, ніжка за розрізом — п'ятикутник, на кінці ніжки — п'ятикутний щиток із гранню (продовження грані на ніжці) на середині, чотири сторони по краях прикрашені викарбуваними рисками; приймач — типу «коробка» (колбоподібний), займає майже всю ніжку, крім половини щитка, на голівці — щиток у формі «секіри», «леза» якої прикрашені викарбуваними рисками, кріплення пружини до корпусу — корпус розклепаний у пластинку, пружина — основна, два обороти з кожного боку, надставну пружину (або шарнір) імітує з двох боків циліндрична трубка з гранями та закінченням у вигляді усіченого конуса та півсфери на кінці, тятива — одинарна, нижня, параметри (см): довжина — 6,5; ширина спинки — 0,58; довжина пружини — 4,55; ширина ніжки — 0,5.

Вирізняють такі види групових поховань: 1) з одночасним депонуванням двох або більше небіжчиків — закритий комплекс (“Doppel — Mehrfachbestattung”); 2) поступово заповнювані, з повторюваним приміщенням у поховання нового індивіда (Caselitz 1981, 174–175). Як «групове поховання» на могильниках культури Черняхів/Синтана-де-Муреш ми розуміємо саме перший вид. На сучасному етапі вивчення серед групових поховань можливо виділити групи: «реальні», «суперечливі», «сумнівні» та «недостовірні» (Lyubichev, Schultze 2023, 255).

Навіть на прикладі поховання 183 видно, як складно впевнено зарахувати поховання на черняхівському могильнику до групового. Багато поховань було порушено в давнину, і тому непросто встановити: залишки скелетів в одній ямі справді свідчать про одночасне поховання кількох померлих або там перемішано матеріали кількох поховань у процесі їх порушення. Слід брати до уваги також можливість поміщення нового померлого в стару могилу за одночасного зміщення залишків померлого, який там уже перебував.

Може, у похованні 183 ми маємо справу з двома окремими похованнями? Вище зазначено, що на дні ями між скелетами простежено незначну приступку, на якій були розташовані елементи керамічного «питного сервізу» — посудини 1, 2, 3, 4, 5, 7 (миска закритого типу, дві вази, горщик, миска відкритого типу, глек-«графин»). Приступка є слабко виділена, не впливає на рівний профіль дна ями, який ледь опускається із Заходу на Схід. Стовпові ями розміщені вздовж довгих протилежних стін усієї ями, але не зосереджені виключно біля одного скелета. Подібно виглядають позиції двох скелетів (рис. 3). Керамічні посудини, що встановлені ближче як до скелета 1, так і до скелета 2, спільно створюють «питний сервіз».

Отже, елементи поховальної конструкції, положення скелетів, наявність спільного «питного сервізу» свідчать на користь зарахування поховання 183 до групового з одночасним депонуванням померлих. Ми згадували про наявність на загальній плямі поховальної ями сірого кольору ще однієї плями чорного кольору — свідчення ходу

проникнення. На дні ями, під заповненням цього ходу були роговий гребінь¹⁵, хребтова кістка людини, вугілля.

Ці речі розміщувались на вільній площі без поховання, яка мала розміри прибл. 1,5 (від лінії стовпова яма IV — посудини 10, 9, 8, стовпова яма VI до східної стінки ями) x 3,4 м (від північної до південної стінки ями). Ця площа є потенційно зручною для розміщення третього небіжчика, у ділянці голови (або в зачісці) якого *in situ* потенційно міг бути роговий гребінь¹⁶. У нижній частині заповнення входу вторгнення розміщено глиняне пірамідалне грузило ткацького верстата¹⁷ (рис. 2:1, 12) — артефакт зовсім незвичайний для інвентаря поховань, але дуже характерний для поселенської культури: такі грузила досить поширені на поселенні, до якого належить могильник (Lyubichev et al. 2014, рис. 37, 38, 40–42). Можливо, це грузило потрапило сюди під час вторгнення у поховання.

Дерев'яну поховальну камеру було споруджено для поховання кількох померлих, імовірно, представників однієї родини, одного роду. В ній могли бути три небіжчики, що можливо припускати, але неможливо довести. Є місце для третього небіжчика, але на цій площі відсутні стовпові ями (рис. 3). Стовпова конструкція охоплювала лише площу, на якій розміщувалися скелети 1, 2. Можливо й таке, що ця частина ями слугувала як вхід до поховальної камери. Імовірно, після заповнення «склепу» відбулося вторгнення до нього (пограбування?). Могло трапитися й так, що були витягнуті залишки

¹⁵ Роговий багаточасний гребінь (рис. 11:4) — відсутні голівка, зубці на трьох вкладишах, плічка — прямі, шийка — закруглена, передпліччя — прямі, ніжки — прямі, кількість пластин-вкладишів — 6, пластини-накладки — цілі, збереглися 12 бронзових штифтів, орнамент — зигзаг паралельний накладкам, серцевина у голівці гребня, параметри (см): висота — збереглося 3,3; ширина — 8,6; імовірно, тип Нікітіна 1969 III B 1; Нікітіна 2008 III B 16 (Nikitina 1969; 2008); Шишкін III, 1 (?), B (?), 1, b (?), 1 (Shishkin 1999).

¹⁶ Положення рогових гребнів у похованнях 54, 55, 68, 117, 215, 218, 228, 239 свідчать, що вони, імовірно, були в зачісці похованого. У похованнях 41, 101, 123, 124, 125, 176, 187, 231, 235 гребні розміщувались у ділянці черепа та поряд.

¹⁷ Глиняне грузило (рис. 2:1, 12) — пірамідалної форми, над отвором є канал — відбиток нитки, параметри (см): висота — 8,8; розміри: верхня платформа 3,6 x 3,7, нижня платформа 6,8 x 6,8; діаметр отвору — 1,0.

третього похованого та частково порушений другий. Перевернуті посудини з частини «питного сервізу» між скелетами 1 та 2 і є, очевидно, доказом вторгнення в поховальну камеру. Досить впевнено можемо стверджувати, що дерев'яна конструкція поховання була цілою під час його пограбування: грабіжники мали змогу проникнути у простір камери та витягнути необхідне. Можливо, що бронзову фібулу з культового шару могильника (рис. 11:6), подібну до тієї, що знаходилася на скелеті 1, було викинуто у процесі цього вторгнення.

Поховання 183 як групове чітко відокремлюється від так званих «суперечливих» або «сумнівних» групових поховань, якими ми називаємо передусім ті, ями яких стикаються, частково накладаються, у яких залишки зруйнованих поховань було скинуто в ями інших поховань. Наприклад, на могильнику Війтенки у похованні 86 були два скелети, і спочатку воно було прийнято за групове. Проте після детального розгляду з'ясувалося, що йдеться саме про два поховання-інгумації, ями яких стикаються: 86/1 (в ямі з підбоям, орієнтованій за лінією Північ–Південь) і 86/2 (в ямі, орієнтованій за лінією Захід–Схід) (Lyubichev, Schultze 2022, 266, рис. 10:2).

Групові поховання не є масовим явищем, але наявні на черняхівських могильниках (Lyubichev, Schultze 2022, 272–275).

Датування поховання та соціальний статус похованих

Відносне датування поховання ускладнене слабкою можливістю кореляції речей — хронологічних індикаторів: тут є лише дві такі речі — бронзова фібула (рис. 11:5) та роговий гребінь (рис. 11:4). Саме такі фібули, що належать до групи *Bügelknopffibel*, поки що невідомі в інших похованнях могильника Війтенки¹⁸.

За Є. Л. Гороховським, *Bügelknopffibeln* з'являються на третій фазі розвитку могильників черняхівської культури українського лісостепу

¹⁸ З поховання-кремації 114 походить фібула з елементами *Bügelknopffibel* та *Zwiebelknopffibel*, а також пара шпор групи Leuna. Типова *Bügelknopffibel* з перетином масивної спинки у вигляді п'ятикутника, приймачем-«коробкою», головною кнопкою у формі напівсфери походять з культового шару могильника (сектор XI). *Bügelknopffibel* знайдені на поселенні, до якого належить могильник (Lyubichev, Schultze 2023, 326–327, 330, 333).

(Gorohovskij 1988, 44). Визначенню гребня заважає відсутність у нього голівки (рис. 11: 4). Він віднесений приблизно до типів III B 1 або III B 16 за класифікацією Г. Ф. Нікітіної (Nikitina 1969, рис. 1; 2008, 203, рис. 16). У нашій системі хронологічних індикаторів першого рівня гребінь належить до XI 34/1a (Lyubichev 2019, часть 2, рис. 104). Такі гребні типові для фаз D та E горизонту «класичної» черняхівської культури в області дніпро-донецького лісостепу (Lyubichev 2019, часть 2, 32–35).

Поховання 183 Війтенків ми зарахували до фази E горизонту класичної черняхівської культури дніпро-донецького лісостепу (Lyubichev 2019, часть 2, 35), яка приблизно збігається з фазою 5 Є. Л. Гороховського (Gorohovskij 1988, 45) та ступенем D 1 Я. Тейрала (Tejral 1986, 194, 197–198, 212; 1992, 237–238, 245, 246).

Про доволі високий соціальний статус похованих свідчить наявність: 1) великої поховальної камери; 2) керамічного «питного сервізу», до якого належить глек-«графин» з рідкісним зооморфним орнаментом; 3) унікальної фібули; 4) залишків тваринної жертвовної їжі. За Б. В. Магомедовим, за наявністю могильної ями великих розмірів, як у похованнях германської знаті Центральної Європи, такі комплекси на черняхівських могильниках можливо зарахувати до поховань знаті (Mahomedov 1997, 80). Окрім досить добре документованого поховання у дерев'яній камері в Данченях (№ 224) (рис. 5:3), такі поховання були наявні й на інших могильниках. Наприклад, про це свідчить, на жаль, досить коротка інформація В. В. Хвойки про поховання 146–147 Черняхівського могильника: «... два дерев'яні склепи, один з яких закінчується на глибині у 4 м; обидва було пограбовано, і кістки, які там містилися, були безладно розкидані на дні склепів. Мабуть, поховання належало до багатих, якщо судити з залишків розбитих скляних посудин та інших керамічних виробів дуже ретельної роботи» (Petrov 1964, 79).

На думку Н. М. Кравченко, речі-приношення (тут — керамічний «питний сервіз») і тваринна жертвовна їжа є соціально значущою ознакою, соціальним символом обряду, що відіграє самостійну роль і відображає належність до певної суспільної групи, елементом системи суспільних зв'язків (Kravchenko 1987, 211, 213, 225). У похованні із залишками дерев'яної поховальної камери з Данчен (№ 224) також є наявний керамічний «питний сервіз» (Rafalovich 1986, 76–77, табл. XXXVIII:3–6; XXXIX: 8), доповнений

металевими деталями одягу, амулетами, прикрасами, речами туалету, домашнім начинням, жертвовною тваринною їжею (Rafalovich 1986, табл. XXXVIII:7–10; XXXIX: 3–7). У похованні-кремації 1 могильника Каборга IV триручна ваза з унікальним зооморфним орнаментом, найбільш близьким до орнаменту на глеку-«графіні» з Війтенків, була також у складі «питного сервізу» (триручна ваза, одноручний глек, миски закритого та відкритого типів, горщик, скляний келих) (Magomedov 1979, 24–25, рис. 3; табл. III, IV:1, 2).

Поховання 183 могильника Війтенки дає важливий матеріал для розроблення низки проблем, пов'язаних з вивченням культури Черняхів/Синтана-де-Муреш і різних культурних груп Барбарікуму римського часу.

Список скорочень

BRGK — Bericht der Römisch-Germanischen Kommission

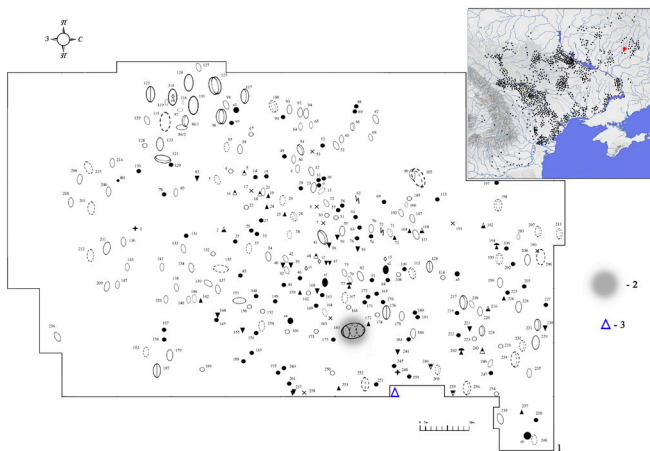

Рис. 1. План могильника Війтенки (досліджена площа в період 2005–2020 рр.) (1) з позначенням місць розташування поховання 183 (2) та знахідки фібули групи *Bügelknopffibel* у культурному шарі (подібної до фібули з поховання 183) (3) Аресал культури Черняхів/Синтана-де-Муреш з позначенням могильника Війтенки (4).

Fig. 1. Plan of the cemetery Viytenky (explored area in 2005–2020) (1) indicating the location of the grave 183 (2) and the fibula of the group *Bügelknopffibel* in the cultural layer (like fibula from the grave 183) (3). Area of the Chernyakhiv/Sântana de Mureș culture with the designation of the cemetery Viytenky (4).

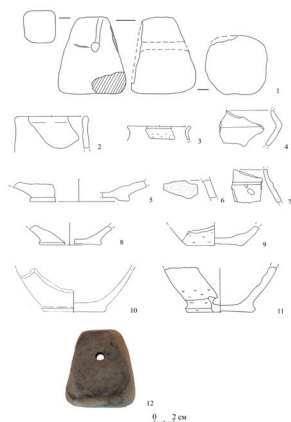

Рис. 2. Матеріали із заповнення ями поховання 183 могильника Війтенки: 1, 12 — глиняне грузило; 2–5, 7–11 — фрагменти кружальних посудин; 6 — фрагмент світлоглиняної амфори.

Fig. 2. Materials from the filling of the burial pit of the grave 183 of the cemetery Viytenky:

1, 12 — clay sinker; 2–5, 7–11 — fragments of the wheel made pottery;

6 — fragment of the light clay amphora

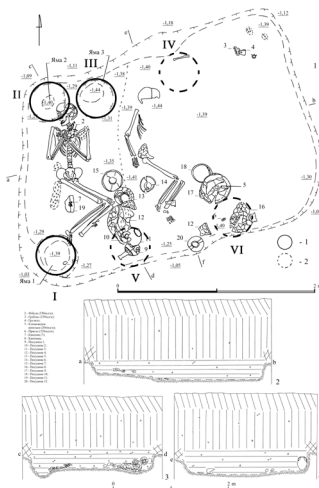

Рис. 3. Поховання 183 могильника Війтенки: план (1) та профілі (2–4) поховальної споруди.

Умовні позначення: 1 — добре помітні стовпві ями; 2 — слабо помітні стовпві ями.

Fig. 3. Grave 183 of the cemetery Viytenky: plan (1) and profiles (2–4) of the burial construction.

Legend: 1 — clearly visible post holes; 2 — poorly visible post holes.

Рис. 4. Поховання 183 могильника Війтенки (фото): загальний вигляд (1), скелети 1 (2) і 2 (3).
Fig. 4. Grave 183 of the cemetery Viytenky (photo): general view (1), skeletons 1 (2) and 2 (3).

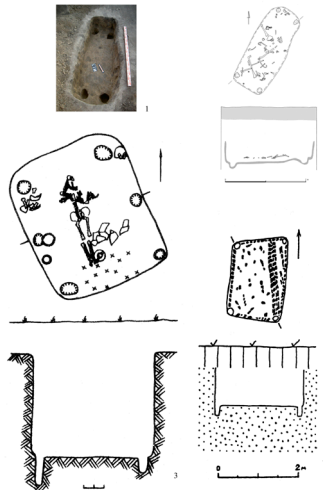

Рис. 5. Поховальні ями зі стовповими ямами на могильниках культури Черняхів/Сінтана де Муреш: 1, 2 — Війтенки, поховання 13; 3 — Данчени (Dančeny), поховання 224 (Рафалович 1986, табл. IX:1); 4 — Данчени, поховання 169 (Рафалович 1986, табл. VII: 7; Магомедов 1997, рис. 1:2).

Fig. 5. Burial pits with pillar pits at the cemeteries of the Chernyakhiv/Sântana de Mureș culture:
1, 2 — Viytenky, grave 13; 3 — Dančeny, grave 224 (Rafalovich 1986, tabl. IX:1);
4 — Dančeny, grave 169 (Rafalovich 1986, tabl. VII: 7; Mahomedov 1997, rys. 1:2).

Рис. 6. «Князівське поховання» з Гоммерна (Gommern). Реконструкція (Ludowici 2020, Abb. 5).

Fig. 6. «Princely grave» from Gommern. Reconstruction (Ludowici 2020, Abb. 5).

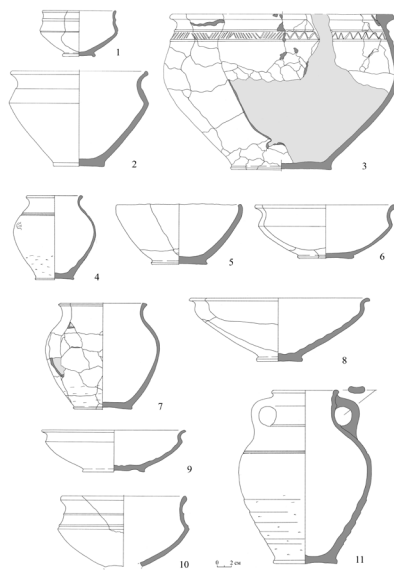

Рис. 7. Інвентар поховання 183 могильника Війтенки: керамічний посуд.

Fig. 7. Inventory of the grave 183 of the cemetery Viytenky: wheel made pottery.

Рис. 8. Положення окремих посудин — частин керамічного «сервізу» у скупченні біля скелета 1 поховання 183 могильника Війтенки (фото).

Fig. 8. Position of individual vessels — parts of a “ceramic service” in a cluster near the skeleton 1 of the grave 183 of the cemetery Viytenky (photo).

Рис. 9. Глек-«графин» із зооморфним орнаментом з поховання 183 могильника Війтенки: 1 — креслення посудини та орнаменту, 2–5 — фото.

Fig. 9. Jug-“decanter” with zoomorphic ornament in the grave 183 of the cemetery Viytenky: 1 — drawing of a vessel and ornament, 2–5 — photo.

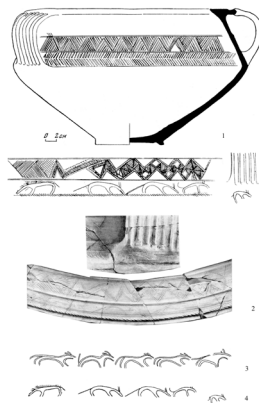

Рис. 10. Триручна ваза із зооморфним орнаментом з поховання I могильника Каборга IV (1) та орнамент на цій посудині (фото) (2), зооморфні орнаменти на посудинах з поховань Каборги IV (3) та Війтенків (4) (1, 2 — Магомедов 1979, табл. III:6, рис. 3; 3, 4 — Hegewisch 2018, Abb. 5:9, 10).

Fig.10. Three-handed vase with zoomorphic ornament from grave 1 of the cemetery Kaborga IV (1) and the ornament on this vessel (photo) (2), zoomorphic ornaments on the vessels from graves Kaborga IV (3) and Viytenky (4) (1, 2 — Magomedov 1979, tabl. III: 6, rys. 3; 3, 4 — Hegewisch 2018, Abb. 5:9, 10).

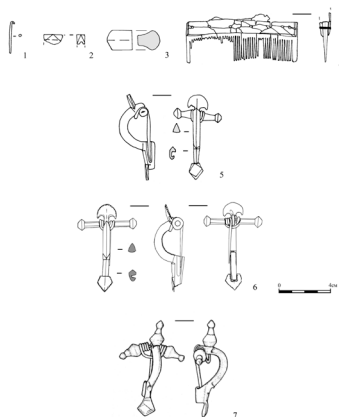

Рис. 11. Індивідуальні знахідки з поховання 183 могильника Війтенки (1–5), *Bügelknopffibel* з культурного шару могильника (6), *Bügelknopffibel* з Бліндова (Blindow, Lkr. Uckermark) (Voß 1998, Abb. 3:8) (7).

Fig.11. Individual finds from grave 183 of the cemetery Viytenky (1–5), *Bügelknopffibel* from cultural layer of the cemetery (6), *Bügelknopffibel* from Blindow (Lkr. Uckermark) (Voß 1998, Abb. 3:8) (7).

Список джерел та літератури / References

Caselitz, P. Zur Sitte der Mehrfachbestattung in der Römischen Kaiserzeit. *Hamburger Beiträge zur Archäologie*, Bd. VIII, 1981, S. 173–200.

Cieśliński, A., Rau, A. Bügelknopffibeln mit polyedrischem Knopf östlich der Oder. Hinweise auf Kommunikation entlang der südlichen Ostseeküste in der frühen Völkerwanderungszeit. In: A. Cieśliński, B. Kontny (Hrsg.). *Interacting Barbarians. Contacts, Exchange and Migrations in the First Millenium AD*. Warszawa – Braunschweig – Schleswig, 2019, S. 47–60.

Gogunskaya, V. K., Kushh, N. N., Zhigalova, E. E., Gorbatenko, V. P. Zhertvennaya pishha v pogrebeniyakh mogil'nika chernyaxovskoy kultury Vojtenki I (po materialam raspokop 2005–2017 gg.). V: M. V. Liubichev, K. V. Myzghin, (red.). *Inter Orientem et Occidentem (Mizh Skhodom ta Zakhodom). Yuvileina zbirka do 65-richchia z dnia narodzhennia doktora E. Schultze ta 20-richchia Hermano-Slovianskoi arkeolohichnoi ekspedytsii. Ostrogothica – Serie: Bände, 3*. Kharkiv, 2020, s. 386–424. (In Russian)

Гогунская, В. К., Куш, Н. Н., Жигалова, Е. Е., Горбатенко, В. П. Жертвенная пища в погребениях могильника черняховской культуры Войтенки I (по материалам раскопок 2005–2017 гг.). В: М. В. Любичев, К. В. Мизгин, (ред.). *Inter Orientem et Occidentem (Між Сходом та Заходом). Ювілейна збірка до 65-річчя з дня народження доктора Е. Шультце та 20-річчя Германо-Слов'янської археологічної експедиції. Ostrogothica – Serie: Bände, 3*. Харків, 2020, с. 386–424.

Гопкало, О. В. *Бусы і подвески черняховської культури*. Київ, 2008. (In Russian)

Гопкало, О. В. *Бусы и подвески черняховской культуры*. Киев, 2008.

Goroxovskij, E. L. Xronologiya chernyaxovskix mogil'nikov Lesostepnoj Ukrainy. V: V. D. Baran (red.). *Trudy V Mezhdunarodnogo kongressa arxeologov-slavistov*, 4. Kyiv, 1988, s. 34–46. (In Russian)

Гороховский, Е. Л. Хронология черняховских могильников Лесостепной Украины. В: В. Д. Баран (ред.). *Труды V Международного конгресса археологов-славистов*, 4. Киев, 1988, с. 34–46.

Hegewisch, M. Tierdarstellungen auf germanischer Keramik. Eine kurze Besprechung der abgebildeten Tierarten. V: M. V. Ljubichev, K. V. Myzgin (red.). *Ostrogothica-Serie: Heft 3: Hronologija i monetnye nahodki pozdnerimskogo vremeni i jepohi Velikogo pereselenija narodov. Aktual'nye arheologicheskie issledovanija v Central'noj i Vostochnoj Evrope (materialy polevogo seminara na baze jekspedicii vozle s. Vojtenki 15–17 sentjabrja 2016 g.)*. Har'kov, 2018, s. 146–181. (in German)

Hegewisch, M. Tierdarstellungen auf germanischer Keramik. Eine kurze Besprechung der abgebildeten Tierarten. В: М. В. Любичев, К. В. Мызгин (ред.). *Ostrogothica-Serie: Hefte 3: Chronologia y monetnye nakhodka pozdnerimskogo vremeni i epoxi Velikogo pereseleniya narodov. Aktualnye arheologicheskie issledovaniya v Central'noy i Vostochnoy Evrope (materialy polevogo seminara na baze ekspeditsii vozle s. Vojtenki 15–17 sentyabrya 2016 g.)*. Харьков, 2018, с. 146–181.

Kravchenko, N. M. O metodike sociologicheskogo analiza pogrebal'nogo obrjada chernjahovskoj kultury. V: V. F. Gening (red.). *Issledovaniya social'no-jekonomicheskikh problem v arheologii*. Kiev, 1987, s. 209–227. (In Russian)

Кравченко, Н. М. О методике социологического анализа погребального обряда черняховской культуры. В: В. Ф. Генинг (ред.). *Исследования социально-экономических проблем в археологии*. Киев, 1987, с. 209–227.

Lyubichev, M. V. *Rannijaja istorija dnepro-doneckoj lesostepi I–V vv. n.je.* Chasti 1, 2. Ostrogothica-Serie: Bände. Bd. 2. Har'kov, 2019. (In Russian)

Любичев, М. В. *Ранняя история днепро-донецкой лесостепи I–V вв. н. э.* Части 1, 2. Ostrogothica-Serie: Bände. Bd. 2. Харьков, 2019.

Liubychiev, M. V. «Osoblyvi» pokhovannia na mohyl'nyku pizn'oryms'koho chasu Vjitenky: sotsial'nyj aspekt. *Arkheolohiia i davnja istoriia Ukrainy*, вип. 3(44), 2022, s. 466–490. DOI: 10.37445/adiu.2022.03.31 (In Ukrainian)

Любичев, М. В. «Особливі» поховання на могильнику пізньоримського часу Війтенки: соціальний аспект. *Археологія і давня історія України*, вип. 3(44), 2022, с. 466–490. DOI: 10.37445/adiu.2022.03.31

Lyubichev, M. V. Myzgin, K. V., Varacheva, K. G., Schultze, E. Otchet o rabote Germano-Slavjanskoj arheologicheskoi jekspedicii Har'kovskogo nacional'nogo universiteta imeni V. N. Karazina v 2013 g. Har'kov, 2014. Nauchnyj arhiv Instituta arheologii NAN Ukrainy. 2013/74. (In Russian)

Любичев, М. В. Мызгин, К. В., Варачева, К. Г., Шульцце, Э. Отчет о работе Германно-Славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина в 2013 г. Харьков, 2014. Научный архив Института археологии НАН Украины. 2013/74.

Lyubichev, M. V., Schultze, E. Gruppovye pogrebenija na mogil'nikah kultury Chernjahov/Syntana de Muresh. V: M. M. Kazanskij, A. V. Mastykova (red.). *Druzej medlitel'nyj uhod. Pamjati Olega Sharova. Biblioteka Stratum*. Kishinev, 2022, s. 253–280. (In Russian)

Любичев, М. В., Шульцце, Э. Групповые погребения на могильниках культуры Черняхов/Сынтана де Муреш. В: М. М. Казанский, А. В. Мастыкова (ред.). *Друзей медлительный уход. Памяти Олега Шарова. Библиотека Stratum*. Кишинев, 2022, с. 253–280.

Lyubichev, M. V., Schultze, E. Unikal'nye fibuly grupy *Bügelknopffibeln* na mogil'nike pozdnerimskogo vremeni Vojtenki. *Stratum plus*, no. 4, 2023, s. 325–348. (In Russian)

Любичев, М. В., Шультце, Э. Уникальные фибулы группы *Bügelknopffibeln* на могильнике позднеримского времени Войтенки. *Stratum plus*, № 4, 2023, с. 325–348.

Ludowici, B. Germanisches Unterstatement ? Unsichtbare Prunkbestattungen in der Germania. In: F. Kothe, H. Neumayer, S. Olschok, M. Schmauder, A. Schünemann (Red.). *Germanen. Eine archäologische Bestandsaufnahme. Begleitband*. Darmstadt, 2020, S. 213–225.

Magomedov, B. V. Kaborga IV (raskopki 1973–1974 gg.). V: Je. A. Symonovich (red.). *Mogil'niki chernjahovskoj kul'tury*. Moskva, 1979, s. 24–62. (In Russian)

Магомедов, Б. В. Каборга IV (раскопки 1973–1974 гг.). В: Э. А. Сымонович (ред.). *Могильники черняховской культуры*. Москва, 1979, с. 24–62.

Mahomedov, B. V. Pokhval'ni sporudy iak oznaka sotsial'noho statusu v cherniakhivs'komu suspil'stvi. V: V. D. Baran (red.). *Problemy pokhodzhennia ta istorychnoho rozvytku slov'ian*. Kyiv – L'viv, 1997, s. 79–85. (In Ukrainian)

Магомедов, Б. В. Поховальні споруди як ознака соціального статусу в черняхівському суспільстві. В: В. Д. Баран (ред.). *Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян*. Київ – Львів, 1997, с. 79–85.

Meyer, E. Die Bügelknopffibel. *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege*, Bd. 8, 1960, S. 216–349.

Nikitina, G. F. Grebni chernjahovskoj kul'tury. *Sovetskaja arheologija [Soviet Archaeology]*, no. 1, 1969, s. 147–159. (In Russian)

Никитина, Г. Ф. Гребни черняховской культуры. *Советская археология*, № 1, 1969, с. 147–159.

Nikitina, G. F. *Chernjahovskaja kul'tura Podnestrov'ja (po rezul'tatam analiza arheologicheskikh istochnikov)*. Moskva, 2008. (In Russian)

Никитина, Г. Ф. *Черняховская культура Поднепровья (по результатам анализа археологических источников)*. Москва, 2008.

Petrauskas, O. V. Die Gräberfelder der Černjachov-Kultur von Kosanovo und Gavrilovka – eine vergleichende Studie zu Chronologie, Bestattungssitten und ethnokulturellen Besonderheiten. *BRGK*, Bd. 84, 2003, S. 223–351.

Petrov, V. P. Chernjahovskij mogil'nik. *Materialy i issledovanija po arheologii SSSR [Materials and Research on the Archaeology of the USSR]*, no. 116, 1964, s. 118–167. (In Russian)

Петров, В. П. Черняховский могильник. *Материалы и исследования по археологии СССР*, № 116, 1964, с. 118–167.

Rafalovich, I. A. *Dancheny. Mogil'nik chernjahovskoj kul'tury*. Kishinev. 1986. (In Russian)
Рафалович, И. А. *Данчены. Могильник черняховской культуры*. Кишинев. 1986.

Rusnak, V. V. Ingumacii so skorchennym polozheniem kostjaka na mogil'nikah chernjahovskoj kul'tury. V: M. V. Liubychev, K. V. Myzghin, (red.). *Inter Orientem et Occidentem (Mizh Skhodom ta Zakhodom). Yuvileina zbirka do 65-richchia z dnia narodzhennia doktora E. Schultze ta 20-richchia Hermano-Slovianskoi arkheolohichnoi ekspedysii. Ostrogothica – Serie: Bände*, 3. Kharkiv, 2020, s. 80–108. (In Russian)

Руснак, В. В. Ингумации со скорченным положением костяка на могильниках черняховской культуры. В: М. В. Любичев, К. В. Мизгин, (ред.). *Inter Orientem et Occidentem (Між Сходом та Заходом). Ювілейна збірка до 65-річчя з дня народження доктора Е. Шульце та 20-річчя Германо-Слов'янської археологічної експедиції. Ostrogothica – Serie: Bände*, 3. Харків, 2020, с. 80–108.

Schuldt, E. Die Bügelknopffibel. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, Jahrbuch 1953, S. 69–84.

Schulze-Dörlamm, M. Romanisch oder Germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, Jahrgang 33, Teil 2, 1986, S. 593–720.

Schultze, E., Lyubichev, M. V. Gruppya pogrebenij ingumacij v severo-zapadnoj chasti mogil'nika chernjahovskoj kul'tury Vojtenki: voprosy hronologii. V: M. V. Ljubichev, K. V. Myzgin (red.). *Ostrogothica-Serie: Hefte 3: Hronologija i monetnye nahodki pozdnerimskogo vremeni i jepohi Velikogo pereselenija narodov. Aktual'nye arheologicheskie issledovanija v Central'noj i Vostочноj Evrope (materialy polevogo seminaru na baze jekspedicii vozle s. Vojtenki 15–17 sentjabrja 2016 g.)*. Har'kov, 2018, s. 121–145. (In Russian)

Шульце, Э., Любичев, М. В. Группа погребений ингумаций в северо-западной части могильника черняховской культуры Войтенки: вопросы хронологии. В: М. В. Любичев, К. В. Мызгин (ред.). *Ostrogothica-Serie: Hefte 3: Хронология и монетные находки поздне римского времени и эпохи Великого переселения народов. Актуальные археологические исследования в Центральной и Восточной Европе (материалы полевого семинара на базе экспедиции возле с. Войтенки 15–17 сентября 2016 г.)*. Харьков, 2018, с. 121–145.

Shishkin, R. G. Klassifikacija i tipologija trehslojnyh grebnej chernjahovskoj kul'tury. V: *Sto rokiv vyvchennia kul'tur poliv pokhovan' na Ukraini*. Kyiv, 1999, s. 43–48. (In Russian)

Шишкин, Р. Г. Классификация и типология трехслойных гребней черняховской культуры. В: *Сто років вивчення культур полів поховань на Україні*. Київ, 1999, с. 43–48.

Symonovich, Ye. A. Ornamentacija chernjahovskoj keramiki. *Materialy i issledovanija po arheologii SSSR [Materials and Research on the Archaeology of the USSR]*, no. 116, 1964, s. 270–361. (In Russian)

Сымонович, Э. А. Орнаментація черняховської кераміки. *Матеріали і дослідження по археології СРСР*, № 116, 1964, с. 270–361.

Symonovich, Ye. A. Syuzhetnye izobrazheniya na chernyahovskoj keramike. *Sovetskaja arheologija [Soviet Archaeology]*, no. 4, 1983, s. 133–141. (In Russian)

Сымонович, Э. А. Сюжетные изображения на черняховской керамике. *Советская археология*, № 4, 1983, с. 133–141.

Tejral, J. Fremde Einflüsse und kulturelle Veränderungen nördlich der mittleren Donau zu Beginn der Völkerwanderungszeit. *Archaeologia Baltica*, T. VII, 1986, S. 175–238.

Tejral, J. Einige Bemerkungen zur Chronologie der Späten Römischen Kaiserzeit in Mitteleuropa. In: K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (Hrsg.). *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. Kraków, 1992, S. 227–248.

Voß, H.-U. Die Bügelknopffibeln. Almgren Gruppe VI, 2, Fig.185 und 186. In: J. Kunow (Hrsg.). *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*. Wünsdorf, 1998, S. 271–282.

Mikhailo Lyubichev

Doctor of Historical Sciences, Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: gsae@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1010-1425>

Erdmute Schultze

Dr. Ph., c/o

German Archaeological Institute, Eurasia Department
Im Dol, 2–6, Berlin, 14195, Germany

Email: erdmute.schultze@gmx.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9145-1511>

A GROUP BURIAL IN THE CHERNYAKHIV CULTURE CEMETERY OF VIYTENKY

The cemetery represents part of an archaeological complex of the late Roman to early Great Migration period located in the eastern part of the area of the Chernyakhiv/Sântana de Mureş culture. In all, 273 graves (128 inhumations, 143 cremations, and 2 cenotaphs) were discovered there, belonging to the stages C3–D1 in the system of J. Teirral or to M. V. Lyubichev's phases B–E of the 'classical' Chernyakhiv culture of the Dnieper-Donets forest-steppe region. Grave 183 sheds additional light on the problem of group burials in the Chernyakhiv/Sântana de Mureş culture. The number and placement of post-pits in the grave is analogous to Grave 224 of the Dančeny burial ground, suggesting the similarity of the original wooden chambers. Two skeletons were found in the grave, anthropologically identified as a man of 18-20 years old and a woman of 30-35 years old. The grave inventory includes ceramic vessels, metal clothing accessories, and household utensils. The ceramic vessels form a so-called 'complete drinking service,' in which a special place belongs to a 'decanter' jug. Its distinction lies in the zoomorphic ornament that decorates it. On the belt, five successive animal figures in motion are depicted in recessed, slashed lines, representing an ornament of a combined type. Figurative images of animals are very rare not only on vessels of the Chernyakhiv culture, but also on those from the areas of Roman-era cultures in Central Europe — the territory of Germania Magna. The closest to the images on the 'decanter' jug from Grave 183 in terms of motif, composition, and technique is the zoomorphic image on a three-handled vase from the cremation grave 1 of the Kaborga IV Chernyakhiv cemetery in southwestern Ukraine. The wooden chamber of Grave 183 was built for the burial of several individuals, most likely members of the same family and clan. The chamber has space for more than two bodies, but only two were interred; the free space may be interpreted as the entrance to the chamber. The two deceased were probably buried at the same time, in a similar crouched position. Group burials are not a common phenomenon in Chernyakhiv cemeteries, but they do occur. The fairly high social status of the two deceased from Grave 183 is evidenced by: 1) a large burial chamber; 2) a ceramic 'drinking service,' including the 'decanter' jug with a unique zoomorphic ornament; 3) a unique fibula (possibly two); 4) remains of sacrificial food.

Keywords: late Roman period, Chernyakhiv culture, Viytenky cemetery, group burial, wooden chamber.

Текст надійшов до редакції 20.09.2024.

The text was received by the editors 20.09.2024.

Текст затверджено до друку 18.11.2024.

The text is recommended for printing 18.11.2024.